

Leśniewski, Michał

Miejsce Południowej Afryki w kształtowaniu koncepcji brytyjskiej polityki imperialnej, 1899-1914

Dzieje Najnowsze 30/3, 147-150

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michał Leśniewski
Warszawa

Miejsce Południowej Afryki w kształtowaniu koncepcji brytyjskiej polityki imperialnej, 1899-1914

W pierwszej dekadzie XX w. Wielka Brytania stanęła wobec problemu radykalnej przebudowy swoich stosunków ze swoimi posiadłościami kolonialnymi. Wzrost samodzielności dominiów i innych kolonii osadniczych zmusił ją do nowego zdefiniowania wzajemnych stosunków z nimi. W decydującą fazę weszła wówczas dyskusja nad przyszłością struktur imperialnych. Toczyła się ona między zwolennikami dwóch podstawowych opcji — konsolidacji i decentralizacji. Dyskutowano nad zakresem samorządu kolonialnego i uprawnieniami dominiów w polityce międzynarodowej.

Należy podkreślić, że zwolennicy konsolidacji Imperium, na przykład Joseph Chamberlain, Alfred Milner, czy działacze Round Table Movement, nie dążyli do odebrania czy uszczuplenia samorządu kolonii osadniczych. Ich celem było uregulowanie i sformalizowanie ich związku z metropolią, najlepiej w postaci federacji równoprawnych podmiotów politycznych. I właśnie lata 1899-1914 przyniosły z ich strony konkretne próby realizacji planów federacyjnych.

Jednocześnie zwolennicy decentralizacji i stworzenia systemu konsultacji, jak np. lord Courtney, Henry Campbell-Bannerman, czy Earl of Elgin, utwierdzili się w przekonaniu, że Imperium powinno funkcjonować na zasadzie poszanowania i rozszerzania samorządu kolonialnego, bez formalizowania związku samorządnych posiadłości z Wielką Brytanią.

Wtedy wreszcie powstawały nowe koncepcje rozwoju stosunków wewnętrznych w Imperium, propagujące pełniejsze partnerstwo i kładące większy nacisk na rolę monarchii jako instytucji łączącej poszczególne samorządne części Imperium.

Ważną rolę w owych dyskusjach odgrywały wydarzenia w Południowej Afryce, dostarczające obu stronom ważkich argumentów w debatach. I właśnie rola i znaczenie tego regionu dla kształtowania brytyjskich koncepcji imperialnych jest tematem niniejszej dysertacji doktorskiej.

Południowa Afryka przez długi czas pozostawała w cieniu wielkich wydarzeń ówczesnego świata. Koniec XIX w. przyniósł jednak zmianę tej sytuacji. Odkrycie diamentów, a następnie złota oraz narastający konflikt Wielkiej Brytanii z republikami burskimi (Transwal i Orania), który ostatecznie zaowocował wybuchem wojny burskiej (1899-1902), uczyniły z Południowej Afryki jeden z ważniejszych obiektów zainteresowania polityków europejskich.

Na przełomie XIX i XX w. Południowa Afryka była silnie powiązana — politycznie, ekonomicznie i kulturowo — z Wielką Brytanią. Pozycję Londynu komplikowały jednak specyficzne dla tego regionu problemy. Obok siebie funkcjonowały różnorodne społeczności osadnicze i względnie wysoko zorganizowane tubylcze organizmy polityczne. Mimo że w nomenklaturze Imperium Brytyjskiego tamtejsze kolonie były określane jako osadnicze, to jednak ludność tubylcza i kolorowa zawsze stanowiły zdecydowaną większość. Sytuację utrudniało także istnienie suwerennych republik burskich, prowadzących często politykę sprzeczną z interesami Wielkiej Brytanii.

Analizując wpływ doświadczeń południowoafrykańskich na kształtowanie koncepcji nowej organizacji Imperium, należy zwrócić uwagę na fakt, iż duże znaczenie w tym względzie miały zarówno same wydarzenia zachodzące w Południowej Afryce, jak i działający w tym regionie politycy brytyjscy. Równie ważną rolę degrali wreszcie tamtejsi politycy, zwłaszcza Afrykanerzy.

Wymienione wyżej problemy wyznaczają główne ramy konstrukcji pracy¹ z jej podziałem na trzy części, traktujące z osobna każdy z owych problemów.

W pierwszej części Autor analizuje wpływ wydarzeń w Południowej Afryce na koncepcje i politykę imperialną głównych sił politycznych w Wielkiej Brytanii. Stara się zwrócić szczególną uwagę na wykorzystywanie przez brytyjskie siły polityczne południowoafrykańskich przykładów jako argumentów do uzasadniania ich koncepcji polityki imperialnej. Próbuje również ocenić ich wpływ na kształtowanie się postaw brytyjskiej opinii publicznej i znaczenie dla politycznej kłębki konserwatystów w wyborach powszechnych w 1905 r.

Należy pamiętać, że wojna burska stanowiła wstrząs psychologiczny dla znacznej części brytyjskich elit politycznych. Rekonstrukcja, a zwłaszcza sprowadzanie chińskich kulisów do pracy w kopalniach Witwatersrandu również wywoływały żywiołowe reakcje. Zresztą sam fakt, iż republiki burskie dostały się pod władzę Wielkiej Brytanii w drodze zbrojnego podboju już stwarzał specyficzne warunki, w których społeczności osadnicze miały być zarządzane bezpośrednio przez Londyn, wbrew wieloletniej tradycji przyznawania im samorządu.

W drugiej części dysertacji Autor zajmuje się przede wszystkim kwestią wpływu południowoafrykańskich doświadczeń części polityków brytyjskich na kształtowanie ich koncepcji polityki imperialnej. Przy okazji stara się zanalizować ich miejsce i znaczenie na forum brytyjskiej polityki kolonialnej.

Należy przy tym pamiętać, że pracujący tam brytyjscy politycy i administratorzy spotykali się z całą gamą problemów, które nie występowały w innych częściach Imperium. To skłaniało ich do poszukiwania nowych sposobów ułożenia stosunków wewnątrzimperialnych oraz traktowania Południowej Afryki jako swoistego „laboratorium” dla testowania nowych idei imperialnych.

W trzeciej części Autor koncentruje się na roli polityków południowoafrykańskich, zwłaszcza z byłych republik burskich, w polityce imperialnej. Szczególnie zależało mu na przedstawieniu ich kariery na forum imperialnym oraz analizie źródeł wyrażanych przez nich koncepcji imperialnych.

Należy pamiętać, że politycy z byłych republik burskich reprezentowali całkowicie odmienne doświadczenia polityczne niż ich koledzy z innych kolonii osadniczych. Z tej odmien-

¹ Praca doktorska napisana w Instytucie Historycznym UW. Promotorem pracy był prof. dr hab. Andrzej Bartnicki. Recenzentami pracy byli: prof. dr hab. Bronisław Nowak i prof. dr hab. Stanisław Sierpowski.

ności doświadczeń i tradycji politycznych wywodziły się ich oryginalne, a do pewnego stopnia wręcz rewolucyjne, idee zmian ustroju Imperium.

Powstało wiele ciekawych prac naukowych dotyczących interesującego Autora okresu. Dotyczą one jednak w przeważającej mierze kwestii przemian w polityce brytyjskiej na początku XX w., przykładowo idei reform taryfowych proponowanych przez J. Chamberlaine'a (np. R. V Kubicek, *The Administration of Imperialism: Joseph Chamberlain at the Colonial Office*, Durnham, N. C. 1969).

W kwestiach kolonialnych dużo uwagi poświęcano zwykle problemowi przemian struktur Imperium. Koncentrowano się na znaczeniu tego okresu jako swego rodzaju wstępu do zasadniczej zmiany zasad funkcjonowania Imperium po I wojnie światowej (np. T. Eddy, D. Schreuder, *The Rise of Colonial nationalism*, Sydney 1988; R. Hyam, *Elgin and Churchill in the Colonial Office, 1905-1908. The Watershed of the Empire-Commonwealth*, London 1968).

Podobnie jest w wypadku Południowej Afryki, dysponujemy dużą liczbą monografii na temat wojny burskiej i jej skutków (ich liczba sięga setek, ale za najlepsze powszechnie uznaje się następujące: T. Pakenham, *The Boer War*, London 1979; P. Warwick (ed.), *The South African War. The Anglo-Boer War, 1899-1902*, Harrow, Essex 1981). Napisano również wiele prac dotyczących okresu rekonstrukcji Południowej Afryki (np. D. Denoon, *A Grand Illusion. The Failure of Imperial Policy in the Transvaal Colony during the Period of Reconstruction, 1900-1905*, London 1973). Dużo publikacji poświęcono wreszcie pracom nad utworzeniem Związku Południowej Afryki w latach 1908-1910 (np. L. Thompson, *The Unification of South Africa, 1902-1910*, Oxford 1960).

Mimo tak licznych publikacji w problematyce tej istnieje wciąż sporo luk i jedną z nich stara się wypełnić niniejsza dysertacja. Odczuwalny jest bowiem zdecydowany brak opracowań dotyczących wpływu polityki w dominiach i koloniach na decyzje polityczne i kształtowanie koncepcji polityki imperialnej. Oczywiście kwestie te bywały czasami sygnalizowane w niektórych pracach dotyczących ogólnych założeń polityki imperialnej w tym okresie, ale zwykle skrótowo. Stąd też dysertacja ta próbuje choćby częściowo wypełnić tę lukę przez ukazanie wpływu Południowej Afryki na kształtowanie brytyjskich koncepcji imperialnych.

Powstanie niniejszej pracy byłoby niemożliwe bez wyjazdów zagranicznych zwłaszcza do Anglii. Dzięki nim autor uzyskał możliwości korzystania m.in. z zasobów British Museum Library, Public Record Office, Bodleian Library, czy też Rhodes House Library.

Niezmiernie istotne były także inne wyjazdy, zwłaszcza roczny pobyt w Stanach Zjednoczonych (Indiana University — Bloomington) oraz dwukrotne pobyty w Berlinie. Pozwoliły one na uzupełnienie bibliografii źródeł o niesłyszane ważne kolekcje źródeł publikowanych, a także o bogatą literaturę przedmiotu.

Praca w archiwach i bibliotekach pozwoliła na skompletowanie podstawowego dla tej dysertacji zasobu źródeł. Większość wykorzystanych kolekcji archiwalnych była wcześniej opracowywana, jednak nie pod kątem obserwacji wpływu wydarzeń w dominiach na koncepcje i kształt polityki imperialnej Wielkiej Brytanii. Jednym z podstawowych dla tej pracy zbiorów były Curtis Papers, które nie zostały praktycznie w ogóle wykorzystane w dotychczas publikowanych opracowaniach.

Duże znaczenie dla niniejszej dysertacji miała prasa oraz relacje z posiedzeń parlamentu brytyjskiego, które umożliwiały śledzenie reakcji klasy politycznej i opinii publicznej na wydarzenia w Południowej Afryce.

Istotną rolę odegrały także publikowane zbiory przemówień i wystąpień czołowych polityków brytyjskich tego okresu, które pozwalają śledzić ewolucję ich poglądów na kwestie imperialne.

Ważną wreszcie rolę odegrały publikacje o charakterze teoretycznym, umożliwiające obserwację rozwojubrytyjskiej myśli imperialnej oraz przenoszenie doświadczeń kolonialnych w sferę teorii rekonstrukcji Imperium.

Konkludując, autor nie rości sobie pretensji do wyczerpania całości problematyki. Jednocześnie wyraża przekonanie, że badania historii Imperium Brytyjskiego przez pryzmat wpływu dominiów i kolonii na kształtowanie koncepcji i polityki imperialnej Wielkiej Brytanii mają przed sobą ciekawą przyszłość, gdyż umożliwiają analizę polityki kolonialnej Wielkiej Brytanii z zupełnie nowej perspektywy.